

JURIDINIŲ ASMENŲ BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SAMPRATA IR TAIKYMO PROBLEMAS LIETUVOJE

Doktorantas Vytautas Šulija

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Administracinės teisės ir proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 268 40 56
Elektroninis paštas v.sulija@vagk.lt

Gintautas Šulija

J. W. Goethe's universitetas
J. W. Goethe universität, bockenheimer Landstr. 133, Zimmer 533
Telefonas + 491 623 521 665
Elektroninis paštas sulija@stud.uni-frankfurt.de

Pateikta 2003 m. kovo 19 d.

Parengta spausdinti 2003 m. rugpjūčio 18 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros docentai
dr. Olegas Fedosiukas ir dr. Edvardas Sinkevičius*

S a n t r a u k a

Viena iš ryškiausių skirtingų teisinių sistemų universalizacijos, o kartu ir teisės raidos rezultatų apskritai – juridinių asmenų teisinės atsakomybės numatymas baudžiamuosiuose įstatymuose. Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė plačiau pradėta taikyti XX a. pradžioje bendrosios teisės jurisdikcijose, o per pastaruosius tris dešimtmečius numatyta ir daugelyje kontinentinės teisės valstybių. Pastaraisiais metais tarptautinė bendruomenė beveik sutartinai pripažįsta, kad juridiniams asmenims, įsitraukusiems į nusikalstamą veiklą, turi būti nustatomos gana efektyvios, proporcingos ir įtikinančios sankcijos. Kita vertus, juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymas reiškia ir tai, kad turės būti persvarstyti pagrindiniai nacionalinės baudžiamosios teisės principai ir keičiami ne tik materialinės teisės, bet ir procesiniai įstatymai.

I. Įvadas

2000 m. rugsėjo 26 d. buvo priimtas naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (toliau – BK), kurio viena iš esminių naujovių – juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymas. Tiesa, 2002 m. sausio 25 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos baudžiamajo kodekso 7¹, 32, 35, 282, 284, 290 straipsnių pakeitimo, kodekso papildymo 11¹, 22¹, 32¹, 32², 302² straipsniais ir 319, 320 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas, kuriuo remiantis ir galiojančiame BK buvo įtvirtintos nuostatos, numatančios galimybę patraukti juridinius asmenis baudžiamojon atsakomybėn. Tiesa, šis galiojančio BK pakeitimas buvo siejamas su ratifikuota Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos. Šioje konvencijoje numatoma pareiga kiekvienai prie konvencijos prisijungusiai šaliai priimti reikiamus teisės aktus ir imtis kitų būtinų priemonių, kad būtų užtikrinta galimybė patraukti juridinius asmenis atsakomybėn už konvencijoje numatytus aktyviojo kyšininkavimo ir pinigų plovimo baudžiamuosius nusikaltimus. Atsižvelgiant į tai jau yra galimybė pagal galiojantį BK

bausti juridinius asmenis už kyšio priėmimą (282 str.), papirkimą (284 str.) ir pinigų plovimą (326 str.).

Šiuo metu juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė taikoma ne tik bendrosios, bet ir kontinentinės teisės tradicijos valstybėse: Belgijoje, Danijoje, Norvegijoje, Prancūzijoje, Portugalijoje, Švedijoje, Suomijoje ir kt. Naujuosiuose Latvijos, Lenkijos ir Rusijos baudžiamuosiuose kodeksuose šios idėjos atsisakyta.

Atsižvelgiant į naujųjų Lietuvos įstatymų nuostatas straipsnyje nagrinėjamas juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės reikalingumas, nustatymo prielaidos, santykis su kitomis teisinės atsakomybės rūšimis, taikymo praktika užsienio valstybėse ir kitos problemos.

II. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės atsiradimas ir raida

Juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė istoriškai kildinama iš bendrosios teisės sistemos valstybių¹. XVI–XVIII a. daugumoje jurisdikcijų buvo laikomasi nuostatos, kad juridinis asmuo negali padaryti nusikalstamos veikos (*societas delinquere non potest /lot./*). Kontinentinės teisės sistemos valstybėse vėliau prigijo 1810 m. Prancūzijos BK įtvirtinta nuostata, numatanti tik kaltojo fizinio asmens baudžiamąją atsakomybę. Tuo laikotarpiu vyravo klasikinės baudžiamosios teisės mokyklos išplėtotą psichologinę kaltės koncepcija, kuria remiantis juridinio asmens psichinis santykis su daroma veika negalėjo būti nustatytas; be to, juridinių asmenų veiksams buvo taikoma *ultra vires* doktrina², t. y. jie galėjo veikti tik neviršydami jiems suteiktų įgaliojimų, tad laikoma, kad nusikalstamos veikos padaryti negalėjo. Bendrosios teisės jurisdikcijose juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė nebuvo taikoma ir dėl procesinių kliūčių: ji būtų sunkiai suderinama su baudžiamojo proceso nuostatomis, pagrįstomis kaltės prisipažinimu (neprisipažinimu) (angl. *guilty plea*) [6, p. 13].

Pažymėtina, kad bendrosios teisės sistemos valstybėse riba tarp civilinių ir kriminalinių sankcijų anksčiau, kaip, beje, ir dabar, išlieka gana siaura. Pavyzdžiui, joje taikomas deliktinės teisės (angl. *torts law*) institutas, apimantis ne tik deliktą ir dėl jo padarytą žalą „civiline“ šio termino prasme, bet ir kitokias veikas, kurios kontinentinės teisės sistemos valstybėse tradiciškai laikomos viešosios teisės pažeidimu [24, p. 310–311]. Baudų kompensacijos (angl. *punitive damages*) apima ne tik žalos atlyginimo institutą, bet ir baudos paskyrimą nukentėjusiojo naudai (Abraham, Jeffries, 1989)³. Todėl juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės numatymas bendrojoje teisėje nesulaukė teoretikų pasipriešinimo: ji galėjo būti pradėta taikyti šiek tiek pakeitus procesinius įstatymus.

Teisiniu požiūriu juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė pagrįsta civilinėje teisėje suformuluota *respondeat superior* doktrina: bendrovė turi būti laikoma atsakinga už veikas, jei jas padaro bendrovės darbuotojas, atlikdamas pavestas funkcijas⁴.

Socialinis juridinių asmenų veikų kriminalizavimo tikslingumas siejamas su XIX a. itin paspartėjusia infrastruktūros plėtra: plėtėsi geležinkelio transportas, griežtos socialinės reakcijos sulaukė net nesunkūs viešosios tvarkos pažeidimai, dėl kurių kildavo avarijos, reika-

¹ Teisinėje literatūroje nurodoma, kad Vokietijoje baudžiamoji atsakomybė asociacijoms buvo taikoma dar iki XVIII a. pabaigos [19, p. 83]. Tačiau jos taikymas buvo pagrįstas viduramžių teise ir todėl išsamiai nebus nagrinėjamas.

² Beje, Lietuva viena iš nedaugelio Europos valstybių net iki 2001 m. išlaikė *ultra vires* (*spécialité statutaire*) doktriną. Remiantis 1964 m. CK 26 straipsniu juridiniams asmenims buvo taikomas specialus teisinumas, ir jų teisės bei pareigos priklausė nuo įstatuose nustatytų juridinio asmens tikslų, be to, buvo laikoma, kad negaliojo joks juridinio asmens sudarytas sandoris, prieštaraujantis jo steigimo dokumentuose nurodytiems tikslams. Tuo tarpu Europos Sąjungoje *ultra vires* doktrinos atsisakymą numatė dar 1968 m. priimta Europos Sąjungos Tarybos pirmoji bendrovių direktyva (68/151/EEB).

³ Amerikiečių teisės doktrinoje vyrauja nuomonė, kad taikant baudų kompensacijas prievolinės teisės požymių beveik nėra [39, p. 2174–2180]. Atskirose bylose priteistos kompensacijos dydis buvo net 500 kartų didesnis už faktiškai padarytą žalą [3].

⁴ Pavyzdžiui, CK 6.264 straipsnyje numatyta, kad juridiniam asmeniui iškyla atsakomybė už darbuotojus, jei jie atlieka pareigas darbo sutarties ar civilinės sutarties pagrindu, jei veikia juridinio asmens nurodymu arba jo kontroliuojami.

laujančios žmonių aukų (*The Queen v. Great North of England Railway Co., (1846), New York Central & Hudson River Railroad Co. v. United States (1909)*). Todėl juridinių asmenų teisinės atsakomybės sritis buvo išplėsta numatant, kad už tam tikrus piktnaudžiavimus viešosios teisės srityse, kurie paprastai nereikalauja kriminalinės tyčios (lot. *mens rea*), gali būti baudžiami ir juridiniai asmenys [6, p. 14–16]. Ilgainiui teismų praktikoje nusikaltimų, kurie buvo pradėti inkriminuoti juridiniam asmeniui, sąrašas padidėjo: atsakomybė pradėta taikyti už „tradicinius“ kriminalinius nusikaltimus – nužudymus, kūno sužalojimus ir pan.

Kontinentinėje Europoje juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė buvo pradėta taikyti nuo XX a. Pavyzdžiui, Danijoje ši atsakomybė numatyta 1926 m., Belgijos kasacinis teismas pripažino, kad bendrovės gali padaryti nusikaltimus dar 1946 m., tačiau įstatymiškai baudžiamoji atsakomybė galutinai įtvirtinta tik 1999 m., Olandijoje juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė nustatyta 1950 m. įstatymu dėl ekonominių nusikaltimų, o šios nuostatos 1976 m. įtrauktos į Olandijos BK, nuo 1995 m. juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės klausimai įtraukti į Suomijos BK ir t. t. [6, p. 24; 15; 45, p. 50].

Tarptautiniu lygmeniu plačiau diskutuoti dėl juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės imta XX a. aštuntajame dešimtmetyje. Pirmuosiuose Europos Tarybos dokumentuose [11; 12; 13], kuriuose užsimenama apie juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę, rekomenduojama tik apsvastyti tokią taikymo galimybę. Apskritai tarptautinės bendruomenės rekomendacijos dėl juridinių asmenų baudžiamosios arba jai prilygintos atsakomybės nustatymo buvo siejamos daugiausia su ekologiniais nusikaltimais (1978 m. Europos Tarybos Nusikalstamumo komiteto rekomendacija, Baudžiamosios teisės konferencijos Hamburge 1979 m., Rio de Žaneire 1994 m., 1998 m. konvencija dėl aplinkos gynimo baudžiamosios teisės priemonėmis ir t. t.) [33, p. 91–94; 1, p. 198]. 1988 m. Europos Tarybos Ministrų Komitetas priėmė rekomendaciją „Dėl juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymo už nusikaltimus, padarytus realizuojant ūkinę veiklą“. Rekomendacijoje siūloma nacionalinėje teisėje už ekonominius teisės pažeidimus numatyti galimybę riboti, uždrausti juridiniams asmenims vykdyti tam tikrą veiklą ir t. t., tačiau vienareikšmiškai nenurodoma, kokiuose teisės aktuose šios priemonės turi būti įtvirtintos.

Nuo 1999 m. gegužės 1 d. įsigaliojus Amsterdamo sutarčiai (dėl Europos Sąjungos sutarties, Europos bendrijos steigimo sutarčių ir kai kurių su jomis susijusių aktų pataisų) Europos Sąjungos šalys narės ėmė efektyviai bendradarbiauti baudžiamųjų reikalų srityje, ypač kovodamos su organizuotu nusikalstamumu, terorizmu, neteisėtu žmonių gabenimu, nusikaltimais vaikams, narkotikų ir ginklų kontrabanda, korupcija ir pan. Atsižvelgiant į tai, daugumoje pastaraisiais metais priimamų Europos Sąjungos dokumentų, susijusių su baudžiamąja teise, numatoma šalims narėms pareiga taikyti atsakomybės priemones juridinių asmenų atžvilgiu [8; 10]. Tačiau iš esmės nė vienoje iš šių rekomendacijų šalys narės nėra įpareigojamos atsakomybės priemones implementuoti vien į nacionalinę baudžiamąją teisę. Priešingai, daugeliui šalių narių negalima būtų to padaryti nepakeitus esminių nacionalinės teisės principų. Todėl rekomenduojamos sankcijos (žr. lentelę) gali būti taikomos ir kitose teisės šakose (administracinėje, finansų, civilinėje teisėje), jei tik jos efektyvios, proporcingos ir įtikimos¹.

III. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymas: už ir prieš

Bendrosios teisinės sistemos valstybėse diskusijų dėl juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės reikalingumo beveik nekyla [48, p. 80–88]. Kontinentinės teisės tradicijos valstybių mokslininkai, nors dėl principinės nuostatos, kad turi būti taikomos tam tikros atsakomybės priemonės juridinių asmenų atžvilgiu, sutinka, daugiau dėmesio skiria teoriniam baudžiamosios atsakomybės taikymo pagrindimui bei skirtingų atsakomybės priemonių

¹ Europos Sąjungos Komisija, vertindama Europos Sąjungos šalių narių sankcijas, taikomas juridiniams asmenims, atsižvelgia į faktinį jų efektyvumą, bet ne į tai, kokiam teisės akte jos numatomos [9].

tarpšakiniam suderinamumui. Apskritai juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės įtvirtinimas skirtingose jurisdikcijose buvo nulemtas keleto veiksnių, iš kurių išskirtume šiuos:

(i) *Nepakankamos civilinės teisinės priemonės*. Teisės doktrinoje beveik sutartinai pripažįstama, kad civilinės atsakomybės paskirtis – kompensuoti nukentėjusiajam patirtus nuostolius ir sumokėti netesybas; ji paprastai atsiranda pažeidus privatų interesą; tuo tarpu taikant baudžiamąją atsakomybę siekiama nubausti teisės pažeidėją, užtikrinti teisės pažeidimų prevenciją, daryti teigiamą poveikį kaltininkui, be to, baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma tik padarius baudžiamajame įstatyme numatytas pavojingas veikas [27, p. 13–16; 32, p. 27]. Civilinė teisė pagal savo paskirtį nenumato baudžiamųjų sankcijų. Pavyzdžiui, remiantis CK 6.258 straipsniu, jei nustatytos netesybos, kreditorius negali reikalauti iš skolininko kartu ir netesybų, ir realiai įvykdyti prievolę; kai pareiškiamas reikalavimas dėl nuostolių atlyginimo, netesybos įskaitomos į nuostolius. Vykstant pasauliniams globalizacijos procesams bei susiliejančioms multimilijoninėms bendrovėms vien civilinio teisinio nuostolių atlyginimo reguliavimo nebeužtenka, ypač kai siekiama apginti vartotojų interesus, neleisti monopolizuoti šalies rinkų, apsaugoti aplinką nuo taršos ir pan. Todėl už atskirus teisės pažeidimus būtina taikyti griežtesnes priemones – baudas, juridinio asmens veiklos apribojimą arba likvidavimą.

(ii) *Bauginamasis poveikis*. Civilinės sankcijos „nebaugina“ teisės pažeidėjų ir todėl teisės pažeidimų prevencijos požiūriu tai nėra veiksminga priemonė. Šiuolaikinė ekonominė teisės doktrina pripažįsta, kad nustatomos sankcijos, ypač už ekonominius nusikaltimus, turi būti bauginančios ir neleisti asmenims pelnytis iš nusikaltimų [35; 20]. Kartais ekonominė nauda, gaunama iš daromų teisės pažeidimų, yra didesnė už nuostolių dydį, jei jie būtų priteisti (pvz., ne visi nukentėję asmenys nuspręš kreiptis dėl nuostolių atlyginimo, nes atstovavimo išlaidos ir laiko sąnaudos didelės; atskirais atvejais žalos dydį (aplinkai ir pan.) apskritai sunku įvertinti, išlieka didelė tikimybė, kad pažeidimas bus nenustatytas arba neįrodytas). Todėl akivaizdu, kad tokiais atvejais faktiškai padaroma žala bus didesnė, nei ji paprastai atlyginama civilinėmis teisinėmis priemonėmis. Bauginamasis poveikis gali būti pasiektas baudžiamosiomis, o ne kompensacinėmis sankcijomis. Todėl siekiant optimalaus bauginamojo poveikio turi būti įvertinama teisės pažeidimu gaunama nauda, tikimybė, kad teisės pažeidimas bus išaiškintas, pažeidėjo turtinė padėtis ir kt.

(iii) *Organizacinė struktūra*. Juridinių asmenų organizacinė struktūra, teisės pažeidimus toleruojanti aplinka (pvz., bendrovėje toleruojamas neteisėtos programinės įrangos instaliavimas bendrovės darbuotojų kompiuteriuose) paprastai palengvina nusikalstamas veikas. Be to, kai ekonominius nusikaltimus padaro fizinis asmuo, veikdamas juridinio asmens naudai, juridinis asmuo paprastai nebūna suinteresuotas traukti fizinio asmens atsakomybėn, todėl atsiranda didesnė tikimybė, kad fizinio asmens veika nebus išaiškinta (pvz., cukrų pakuojanti bendrovė pakuoja ir teisėtai, ir kontrabandos būdu įsigytą cukrų, dėl to beveik neįmanoma nustatyti, kuris cukrus yra iš tikrųjų pakuojamas; arba maisto prekybos tinklai reklaminiuose lankstinukuose nurodo, kad už atskiras prekes bus taikomos nuolaidos, tačiau iš tiesų už vienas tokios pat rūšies prekes nuolaidos taikomos, už kitas netaikomos, vartotojas dažniausiai to nepastebi, o nustatyti kaltą asmenį ir juo labiau įrodyti tyčią tokiais atvejais faktiškai neįmanoma ir t. t.). Pagaliau juridinio asmens padaryta žala dėl jo veiklos mastų paprastai būna didesnė, nei padaryta fizinio asmens (pvz., vengiant mokesčių, parduodant nekokybišką produkciją, darant konkurencijos teisės pažeidimus ir pan.).

Vis dėl to esama nuomonių, kad numatyti baudžiamosiose teisėse juridinio asmens atsakomybę nėra tikslinga.

(i) *Sankcijos juridiniams asmenims gali būti numatomos kitose teisės šakose*. Tarptautinė bendruomenė nereikalauja privalomai numatyti juridinių asmenų atsakomybės priemonių baudžiamosiose teisėse. Ekonominės teisės teoretikų (R. Posner, S. Shavel, D. Kahan) nuomone, nesvarbu, kurios teisės šakos normų pagrindu neigiamų padarinių kils juridiniams asmeniui. Rengiant 1996 m. Rusijos BK vienas iš esminių argumentų prieš juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės nustatymą buvo tas, kad baudžiamoji atsakomybė juridinių asmenų atžvilgiu tose kontinentinės teisės sistemos valstybėse, kuriose neseniai ji buvo nustatyta (pvz., Prancūzijoje), beveik netaikoma, be to, gana veiksmingai juridiniams asmenims

galima taikyti ne bausmes, o ekonomines sankcijas arba kitas finansines priemones. Prancūzijos mokslininkų teigimu, kaltinamuosiuose nuosprendžiuose juridinių asmenų atžvilgiu trūksta argumentacijos, be to, galima suabejoti, ar nustatomi tikrieji kaltininkai [36, p. 290–294; 45, p. 52].

Pažymėtina, kad galiojančiame Lietuvos Respublikos BK numatoma atsakomybė už gamtos įstatymų pažeidimus (BK 245 str.), vandens, žemės ir oro teršimą (BK 245¹ str.), jūros teršimą medžiagomis, kenksmingomis žmonių sveikatai ar jūros gyvūnijai, ar kitokiomis atliekomis ar medžiagomis (245³ str.) ir kitus aplinkosauginius nusikaltimus. Tačiau šios normos praktiškai beveik netaikomos. Panašios pagal turinį normos nebuvo taikomos ir Sovietų Sąjungos praktikoje [45, p. 51–52]. Šiuo metu galioja Mokesčio už aplinkos teršimą įstatymas, kurio paskirtis yra ekonominėmis priemonėmis skatinti teršėjus mažinti aplinkos taršą, neviršyti teršalų išmetimo į aplinką normatyvų. Įstatymas įtvirtina „teršėjas moka“ principą, pagal kurį mokestis už aplinkos taršą apskaičiuojamas proporcingai išmetamų teršalų kiekiui ir kenksmingumui. Jei į aplinką išmetamų teršalų kiekis viršija nustatytus normatyvus, gali būti taikomos baudos. Ekonominės sankcijos taikomos ir remiantis Mokesčių administravimo ar Alkoholio kontrolės bei kitais įstatymais, o už padarytus pažeidimus ūkio subjekto darbuotojai arba savininkai gali būti traukiami administracinėn arba baudžiamojon atsakomybėn atskirai. Visa tai rodo, kad juridiniams asmenims gali būti sėkmingai taikomos ne baudžiamosios, o ekonominės ir finansinės teisinės priemonės. Esminis argumentas „prieš“ juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę yra tas, kad civilinė teisė leidžia lanksčiau nustatyti padarytus nuostolius įskaitant ir negautą naudą. Be to, nukentėjusiam asmeniui paliekama daug iniciatyvos ginti savo interesus, civiliniame procese galioja kaltės prezumpcija ir pan. Yra nuomonių, kad civilinė atsakomybė taip pat gali bauginti bendrovę bei neigiamai veikti jos reputaciją¹ [26]. Tuo tarpu pernelyg didelis bauginimas (angl. *over-deterrence*), kai paskirta nuobauda nėra adekvati socialinei žalai, nėra efektyvus, nes didina bendrovių gaminamos produkcijos arba teikiamų paslaugų socialinius kaštus [5].

Vis dėlto, autorių nuomone, juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės numatymas yra pagrįstas pirmiausia tuo, kad griežčiausios valstybės prievartos priemonės turi būti taikomos laikantis baudžiamajame procese numatytų kaltinamojo teisių garantijų. Ganėtinai didelės baudas turėtų taikyti tik teismai, o ne administracinės institucijos. Antra, tarptautinė bendruomenė rekomenduoja taikyti juridinių asmenų atsakomybę už „tradicines“ kriminalines nusikalstamas veikas – kyšininkavimą, pinigų plovimą, terorizmą ir t. t. Todėl patogiausiu nuostatas dėl juridinio asmens baudžiamumo už šias veikas įtraukti į Baudžiamąjį kodeksą, nei priimti atskirus teisės aktus. Trečia, net jei paskiriamos nedidelės baudos, baudžiamasis procesas daro didesnę poveikį juridiniam asmeniui, jį stigmatizuoja. Taip užtikrinama nusikalstamų veikų prevencija. Principas „teršėjas moka“, nors ir patogus dėl lėšų surinkimo, iš esmės yra neefektyvus prevencijos požiūriu [44]. Aplinkosaugos mokesčiai yra ekonominės veiklos reguliavimo, o ne teisinės atsakomybės priemonės. Be to, visiškai atsisakyti ekonominių sankcijų (ar galimų taikyti administracinių nuobaudų juridiniams asmenims) nevertėtų, nes jos padeda lanksčiai ir operatyviai reaguoti į nesunkius teisės pažeidimus.

(ii) *Neaišku, ką laikyti juridinio asmens veika*. Juridinio asmens galėjimas padaryti nusikalstamą veiką paprastai grindžiamas cituojant garsiąją von Listzto frazę: „*Tas, kas sudaro sutartis, gali taip pat sudaryti apgaulingas arba lupikavimo sutartis*“².

Tačiau veika, kuri tradiciškai baudžiamosios teisės prasme priskiriama fiziniams asmenims, turi būti suvokta ir valinga. Todėl teoriniu požiūriu juridinį asmenį galima laikyti padariusiu veiką tik tada, kai nusikalstama veika padaroma juridinio asmens naudai fizinio asmens ir jam „perkeliamą“.

(iii) *Neaišku, kaip nustatyti juridinio asmens kaltumą*. Kaltė laikytina kiekvieno teisės pažeidimo būtinuoju požymiu¹. Atrodytų, kad kaltės, kaip psichologinio santykio, buvimas

¹ Kaip minėta, bendrosios teisinės sistemos valstybėse taikomas deliktinės teisės institutas (angl. *torts law*), leidžiantis ne tik prisiteisti žalą, bet ir nubausti pažeidėją.

² Wer Verträge schliessen kann, der auch betrügerische und wunscherische Verträge schliessen [23, p. 287; 38, p. 96].

nera būdingas juridiniam asmeniui. Vokietijoje, pavyzdžiui, iki šiol baudos (vok. *Geldbusse*) juridiniams asmenims taikomos tik už viešosios tvarkos pažeidimus (vok. *Ordnungswidrigkeiten*), jų skyrimas nesiejamas su asmens kalte ir jomis siekiama prevencinių tikslų. Teisinėje literatūroje taip pat kritikuojamas psichologinės kaltės sampratos taikymas juridiniams asmenims:

„Juridinio asmens kaltės problema negali būti išspręsta vadovaujantis psichologinės kaltės samprata. Mes galime nustatyti juridinio asmens valią, tačiau niekada nenustatysime juridinio asmens psichinio santykio su fizinio asmens, įgyvendinusio juridinio asmens funkcijas, padaryta nusikalstama veika. Tai reiškia, kad tokiais atvejais juridinio asmens kaltė įgauna vertinamuosius kriterijus ir turi būti išreikšta objektyviai [...] Juridinio asmens kaltė gali būti tik normatyvinė“ [38, p. 104].

Tačiau juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės nustatymas atspindi, kad veika faktiškai padaroma fizinio asmens. Todėl juridinio asmens psichinis santykis gali būti išreikšiamas per fizinio asmens psichinį santykį, ir juridinis asmuo neturi atsakyti, jei fizinis asmuo, veikiantis jo naudai, veiką padaro nekaltai. Šiuo požiūriu juridinio asmens psichologinė kaltės samprata gali būti suderinta su kaltumo principu ir jį papildyti [46, p. 54; 45, p. 56].

(iv) *Pažeidžiamas ne bis in idem (nemo debet bis puniri pro uno delicto) principas*. Šis principas reikalauja, kad asmenys nebūtų du kartus traukiami teisinėn atsakomybėn už tuos pačius teisės pažeidimus. Jis numatytas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte. Europos žmogaus teisių teismas *Gradinger* byloje pareiškė, kad *ne bis in idem* principas taikomas net ir tais atvejais, kai teisės aktai, numatantys atsakomybę už pažeidimą, yra skirtingi savo prigimtimi ir tikslais, bet faktinis atsakomybės taikymo pagrindas – tas pats kaltininko elgesys – leidžia konstatuoti esant pažeidimą [22]. Šiuo požiūriu teorinėje literatūroje keliama problema, kad juridinio asmens ir vėliau atsakingo fizinio asmens baudimas pažeidžia šį principą.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas kvestionavo Mokesčių administravimo įstatymo 50 straipsnio 3 dalies normos atitiktį Konstitucijoje įtvirtintam teisingumo principui ir Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalyje įtvirtintam asmenų lygybės principui tiek, kiek tai nustatyta atsakomybės individualioms įmonėms bei jų darbuotojams ar savininkams. Pareiškėjo teigimu, nustatyta atsakomybė taikoma tam pačiam nuosavybės teisės subjektui – individualios įmonės savininkui, nes savininkas pagal prievolės atsako visu turtu. Konstitucinis Teismas kolizijos su Konstitucija neįžvelgė ir konstatavo, kad:

„Ūkio subjekto, neturinčio juridinio asmens teisių, savininkas gali būti pats atsakingas už teisingą mokesčio apskaičiavimą ir sumokėjimą, [...] bet gali būti atsakingas ir kitas darbuotojas [...]. Nustatant atsakomybę už mokesčių įstatymų pažeidimus atsiranda skirtingi teisiniai santykiai, be to, skirtingi yra ir minėtų teisės pažeidimų (kartu ir atsakomybės) subjektai“ [30].

Kadangi juridinis asmuo ir jam atsakingas fizinis asmuo, padaręs veiką juridinio asmens naudai, laikytini skirtingais teisės subjektais, manytina, kad traukiant baudžiamojon atsakomybėn juridinius asmenis *ne bis in idem* principas nebus pažeidžiamas.

Pažymėtina, kad šiuo metu įvairūs Lietuvos Respublikos įstatymai (Mokesčių administravimo įstatymas, Konkurencijos įstatymas, Alkoholio kontrolės įstatymas ir kt.) numato skirtingas ekonomines sankcijas, kurios taikomos juridiniams asmenims už padarytus pažeidimus. Kadangi šie teisės aktai savo paskirtimi numato baudžiamąsias, o ne kompensacines sankcijas, nustačius nusikaltimo požymius juridiniam asmeniui už tą pačią veiką neturi būti taikomos nei kriminalinės, nei ekonominės sankcijos.

¹ Bendrosios teisės sistemos valstybėse juridiniai asmenys taip pat atsako už griežtos atsakomybės (angl. *strict liability*) ir absoliučios atsakomybės (angl. *absolute liability*) nusikaltimus. Jei nusikalstama veika priskiriama griežtos atsakomybės nusikaltimams, kaltumo (*mens rea* elemento) kaltinančiai šaliai įrodinėti nereikia, tačiau atsakomybė netaikoma, jei kaltinamasis įrodo, jog ėmėsi visų būtinų priemonių (angl. *due diligence*), kad žalingi padariniai neatsirastų. Jei nusikaltimas priskiriamas absoliučios atsakomybės nusikaltimams, asmuo traukiamas atsakomybėn vien nustačius objektyviuosius (lot. *actus reus*) nusikaltimo požymius.

(v) *Individualios atsakomybės principas*. Individualios atsakomybės principas reikalauja, kad tik kaltas dėl nusikaltimo asmuo būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Todėl neigiami teisiniai padariniai turi atsirasti tik kalto dėl nusikaltimo asmens atžvilgiu. Tačiau traukiant bendrovę baudžiamojon atsakomybėn iš tikrųjų nukenčia bendrovės akcininkai (pajininkai, dalininkai), nes dėl skiriamų sankcijų faktiškai sumažėja jų akcijų (pajų, dalių) vertė. Tačiau asmenys, turintys teises į juridinį asmenį, nukenčia ir pritaikius bet kokios kitos rūšies teisinę atsakomybę juridinio asmens atžvilgiu.

IV. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės teorinis pagrindimas ir lyginamoji taikymo analizė

Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė yra grindžiama dviem teorijomis: nominalistine (fikcijos) ir realybės. Nesigilinant į teorinę diskusiją šiuo klausimu, remiantis fikcijos teorija juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė laikoma „išvestine“ iš fizinio asmens, t. y. juridinis asmuo gali būti traukiamas atsakomybėn tik tada, kai traukiamas atsakomybėn veika padaręs kaltasis fizinis asmuo. Ši teorija yra grindžiama Lordo Reido argumentais *Tesco Supermarkets, Ltd. v. Natrass (1971)* byloje:

„Aš turėčiau pradėti vertinti bendrovės prigimtį pagal teisės fikciją, kuri priskiriama bendrovei. Gyvas žmogus yra sąmoninga būtybė, gebanti turėti suvokimą ar tyčią, ar neatsargumą (turimos omenyje kaltės formos bendrosios teisės valstybėse – aut. past.) ir rankas, kuriomis įgyvendina savo sumanymą. Bendrovė viso to neturi“¹.

Realybės teorijos atstovai teigia, kad juridinis asmuo gali atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus nepaisant to, ar atsakingas fizinis asmuo traukiamas teisinę atsakomybėn. Juo labiau juridinio asmens teisinė atsakomybė gali būti nustatyta neatsižvelgiant, ar atsakingas fizinis asmuo nusikalsta, ar ne.

Pasaulio praktikoje juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės raida pagrįsta fikcijos teorija ir paprastai taikoma tik tada, kai fizinis asmuo, veikdamas juridinio asmens naudai, padaro nusikalstamą veiką. Fikcijos teorijos taip pat yra dvi kryptys: „svetimos kaltės išpirkimas“ (angl. *Vicarious liability*) ir identifikavimas (angl. *Identification liability*). Esminis skirtumas tarp šių kryptų – kokių pagal užimamą rangą fizinių asmenų veika gali būti priskirta juridiniam asmeniui. „Svetimos kaltės išpirkimo“ modelis tokiems asmenims priskiria visus juridinio asmens darbuotojus arba kitus asmenis, jei jie darbo santykių arba kitu pagrindu buvo faktiškai pavaldūs juridiniam asmeniui. Istoriskai „svetimos kaltės išpirkimo“ doktrina susiformavo ir šiuo metu dar taikoma JAV. Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais šis modelis taikomas tik tada, kai padaromi griežtos atsakomybės (angl. *strict liability*) nusikaltimai, susiję su aplinkos tarša, vartotojų apgaule, darbo saugos pažeidimais ir pan. [5]. Identifikavimo doktrina istoriskai buvo suformuluota Anglijos Lordų rūmų, kuriems, remiantis *Tesco Supermarkets, Ltd. v. Natrass* precedentu, priskiriami tik bendrovės valdybos nariai, vykdantysis direktorius (administracijos vadovas) ir jiems prilyginti asmenys [7]. Pamažu šių atsakingų asmenų, kurie yra įgalioti veikti bendrovės vardu, skaičius didinamas. Pavyzdžiui, remiantis *Meridian Global Funds Management Asia Ltd. v. Securities Commission (1995)* bylos medžiaga bendrovė buvo apkaltinta, nes jos investavimo vadybininkas neatskleidė Vertybinių popierių komisijai privalomos atskleisti informacijos. Kadangi šis investicijų vadybininkas faktiškai buvo pagrindinis už investavimą atsakingas asmuo, jis buvo prilygintas kaip veikiantis bendrovės vardu [5; 28]. Apibendrinant galima pasakyti, jog identifikavimo modelis priskiria tik tuos asmenis, kurie yra įgalioti veikti *už juridinį asmenį* arba *juridinio asmens vardu*, bet *ne* juridiniam asmeniui. Taigi identifikavimo teorija dar vadinama susiaurinta svetimos kaltės išpirkimo teorija. Kita vertus, skirtingais atvejais įvairiai apibrėžiamas šių asmenų, įgaliotų veikti bendrovės vardu, ratas, todėl šių doktrinų sąlyčio taškai negali būti aiškinami vienareikšmiškai.

¹ I must start by considering the nature of the personality which by a fiction the law attributes to a corporation. A living person has a mind which can have knowledge or intention or be negligent and he has hands to carry out his intentions. A corporation has none of [7].

Nors praktikoje vyrauja juridinio asmens fikcinė atsakomybė, juridinis asmuo atskirose jurisdikcijose gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn nepaisant to, ar kaltinimai atsakingam fiziniam asmeniui yra pareikšti. Toks juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės pagrindimas Anglijoje ir Velse įvardijamas kaip Agregacijos (angl. *Aggregation doctrine*), o JAV – kaip Bendrų žinių doktrina (angl. *Collective Knowledge doctrine*). Šios teorijos esmė yra ta, kad jei kelių asmenų veiksmai lėmė juridinio asmens padarytą žalą, bendrovė gali būti laikoma atsakinga pagal baudžiamuosius įstatymus neatsižvelgiant į tai, ar individualiai nors vienas iš fizinių asmenų gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Vienas iš žymiausių atsakomybės taikymą pagrindžiančių precedentų – *United States v. Bank of New England* byla. Kaltinimas buvo susijęs su tuo, kad bankas neinformavo atsakingų institucijų apie valiutos operacijas. Buvo pripažinta, kad atskirų darbuotojų žinojimas ir nesiėmimas reikiamų veiksmų sukuria bendrovės kaltę [29, p. 671–672]. Tačiau kitose Britų sandraugos jurisdikcijose, išskyrus keletą JAV jurisdikcijų, šis modelis praktiškai beveik netaikomas. Doktrina kritikuojama, nes faktiškai dėl nusikalstamos veikos gali būti kalti ne atskiri fiziniai asmenys, o tai, kad juridinis asmuo apskritai neturi tam tikro organizacinės veiklos elemento. Tai ir lemia žalos atsiradimą.

Teisės doktrinoje siūlomi ir kiti juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės modeliai. Pavyzdžiui, pagal reaguojančios bendrovės kaltės (angl. *Reactive Corporate Fault doctrine*) modelį siūloma, kad juridinis asmuo būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tik tada, jei jis nesiimtų atitinkamų priemonių traukti drausminėn arba kitokion atsakomybėn nusikalstamą veiką padariusių fizinių asmenų. Šio modelio esminis pranašumas yra tas, kad bendrovė pati bus suinteresuota vykdyti savikontrolę ir nenusikalsti [4].

**JURIDINIŲ ASMENŲ ATSAKOMYBĖS MODELIAI
ATSKIROSE VALSTYBĖSE IR EUROPOS SĄJUNGOJE**

Valstybė	Baudžiamosios atsakomybės taikymo pagrindai	Sankcijos
Jungtinės Valstijos	<p>1. Svetimos kaltės išpirkimo doktrina taikoma, kai:</p> <ul style="list-style-type: none"> – nusikaltimas yra griežtos atsakomybės (aplinkos tarša, nekokybiškos produkcijos gamyba, darbo saugos pažeidimas ir pan.); statuteuose turi būti apibrėžiamas šių veikų ratas; – nusikaltimas padaromas bet kurio darbuotojo juridinio asmens naudai. <p>2. Identifikacijos doktrina taikoma, kai:</p> <ul style="list-style-type: none"> – nusikaltimai yra „tradiciniai,“ reikalaujantys nustatyti kaltę (<i>mens rea</i>); – nusikalstamą veiką padaro „aukštesnio lygio vadybininkai,“ veikiantys juridinio asmens vardu ir jo naudai. <p>3. Kai kuriose JAV jurisdikcijose taikoma bendrųjų žinių doktrina. Nereikalaujama nustatyti, kad fizinis asmuo padaro nusikalstamą veiką.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bauda; 2. Nusikaltimo padarymo įrankių, priemonių konfiskavimas; 3. Juridinio asmens probacija; 4. Viešieji darbai; 5. Kompensacija, restitucija; 6. Įvairūs teismo apribojimai (dėl veiklos apribojimo ir pan.); 7. Baudų kompensacijos (taikomos civiliniame procese); 8. Sprendimo paskelbimas žiniasklaidos priemonėse.
Olandija	<p>Jei nusikaltimas padarytas juridinio asmens, baudžiamasis persekiojimas vykdomas ir bausmė ar kitos poveikio priemonės gali būti skiriamos:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) bendrovei arba 2) asmenims, kurie davė nurodymą padaryti veiką arba asmenims, kurie vadovavo tokios veikos padarymui, arba 3) kartu asmenims, nurodytiems (1) ir (2) punktuose. <p>Bendrovė gali padaryti ir baudžiama iš esmės už bet kurį nusikaltimą, numatytą BK.</p> <p>Pagrindiniai atsakomybės taikymo principai yra perimti iš JAV:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Taikoma apribota svetimos kaltės išpirkimo doktrina; 2. Taikoma agregacijos doktrina. 	<p>Taikytinos sankcijos, numatytos BK ir specialiuose įstatymuose:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bauda; 2. Kompensacija, restitucija; 3. Teisės gauti įvairias nuolaidas (mokesčines ir pan.) atėmimas; 4. Veiklos licencijos atėmimas; 5. Atskirų juridinio asmens padalinių uždarymas; 6. Veiklos nutraukimas.
Vokietija	<p>Nenumatoma juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė, tačiau juridinis asmuo gali būti baudžiamas tik už viešosios tvarkos pažeidimus („<i>Ordnungwidrigkeiten</i>“);</p> <p>Atsakomybė paprastai taikoma, jei juridinio asmens vadovai netinkamai ėjo savo pareigas arba nekontroliavo kitų darbuotojų daromų pažeidimų.</p>	<p>Taikomos sankcijos pagal viešosios tvarkos pažeidimų įstatymą (OWiG), Ekonominių nusikaltimų įstatymą ir kitus teisės aktus:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) administracinė bauda; 2) pažeidimo padarymo įrankio arba priemonės konfiskavimas; 3) dėl pažeidimo gauto pelno paėmimas; 4) įtraukimas į „juoduosius sąrašus“; 5) bendrovės veiklos apribojimas; 6) bendrovės likvidavimas.
Prancūzija	<p>Juridiniai asmenys, išskyrus valstybę, traukiami baudžiamojon atsakomybėn [...] įstatymų arba reglamentų numatytais atvejais už nusikalstamas veikas, padarytas jų organų arba atstovų juridinio asmens naudai.</p> <p>Vietos savivaldos institucijos atsako pagal baudžiamuosius įstatymus tik už veikas, padarytas vykdant jiems priskirtas viešosios tarnybos funkcijas.</p> <p>Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė nepašalina fizinių asmenų baudžiamosios atsakomybės – nusikalstamų veikų vykdytojų arba kitų bendrininkų.</p> <p>Pamažu įsigali praktika, kad juridinis asmuo atsako, kai nusikalstamas veikas padaro juridinio asmens aukštesnio lygio vadybininkai, kurie veikia jo vardu.</p>	<p>Už nusikaltimus juridiniam asmeniui gali būti paskirta:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bauda, kuri gali būti penkis kartus didesnė nei bauda, numatyta fiziniams asmenims; 2. Juridinio asmens veiklos nutraukimas; 3. Veiklos apribojimas, draudimas vykdyti vieną arba kelias profesines arba socialines veiklas iki 5 metų; 4. Teisminės priežiūros iki 5 metų paskyrimas; 5. Uždarymas vieno arba kelių padalinių iki 5 metų; 6. Draudimas dalyvauti sandoriuose su valstybe. Draudimas nustatomas ne ilgiau kaip 5 metams; 7. Draudimas išleisti mokėjimo priemones (čekius ir pan.). Draudimas

Valstybė	Baudžiamosios atsakomybės taikymo pagrindai	Sankcijos
		nustatomas ne ilgiau kaip 5 metams; 8. Nusikaltimo padarymo įrankio arba priemonės konfiskavimas; 9. Teismo nuosprendžio paskelbimas žiniasklaidos priemonėse.
Tipinės Europos Sąjungos dokumentuose numatytos juridinių asmenų atsakomybės nuostatos	<p>Kiekviena šalis narė turi imtis reikiamų priemonių dėl veikų, numatytų [...], kurias juridinio asmens naudai arba interesais padaro fizinis asmuo, veikiantis individualiai arba juridinio asmens vardu, jei jis, eidamas juridinio asmens vadovo pareigas, turėjo teisę:</p> <ul style="list-style-type: none"> - atstovauti juridiniam asmeniui; - priimti sprendimus juridinio asmens vardu; - kontroliuoti juridinio asmens veiklą. <p>Taip pat turi būti imamas priemonių, kad juridinis asmuo būtų patrauktas atsakomybėn, jei dėl netinkamos anksčiau nurodyto asmens priežiūros arba kontrolės nusikalstamas veikas, numatytas [...], juridinio asmens naudai padaro jam pavaldus fizinis asmuo.</p> <p>Juridinio asmens atsakomybė nepašalina fizinio asmens, kuris padarė, kurstė arba padėjo padaryti numatytus nusikaltimus, baudžiamosios atsakomybės.</p>	<p>Kiekviena šalis narė turi įtvirtinti efektyvias, proporcingas ir įtikinamas sankcijas, kurios numatytų kriminalines arba nekriminalines baudas, taip pat:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. atėmimą galimybės gauti viešąją naudą arba paramą; 2. laikinas arba nuolatinis komercinės veiklos apribojimas; 3. teisminės priežiūros paskyrimas; 4. teisminis juridinio asmens likvidavimas; 5. nuolatinis arba laikinas padalinių, kurie buvo įtraukti į nusikalstamą veiką, uždarymas.

Bendrosios teisės sistemos jurisdikcijose juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė yra pagrįsta teismų praktikoje suformuluotais precedentais. Kontinentinės teisės jurisdikcijose juridinių asmenų baudžiamumo pagrindai formuluojami baudžiamuosiuose kodeksuose (Prancūzijos) arba ir Baudžiamajame kodekse, ir specialiuose įstatymuose (Švedijos, Olandijos). Apibendrinus skirtingų valstybių praktiką darytina išvada, kad juridiniai asmenys paprastai traukiami baudžiamojon atsakomybėn, kai nusikalstamas veikas jų naudai padaro fiziniai asmenys, įgalioti veikti juridinio asmens vardu. Už paprastų darbuotojų veikas, kurios padaromos juridinio asmens naudai, juridinis asmuo laikomas atsakingu tik kai nustatoma vadovaujančių asmenų kontrolės arba priežiūros stoka. Analogiškos savo turiniu nuostatos yra įtvirtintos ir Europos Sąjungos dokumentuose, rekomenduojančiuose taikyti juridinių asmenų baudžiamąją atsakomybę.

Juridiniams asmenims taikytinos sankcijos įvairiose jurisdikcijose yra panašios. Pagrindinė bausmė, skiriama juridiniams asmenims, išlieka bauda, kitos skiriamos bausmės – įvairūs teismo įpareigojimai, juridinio asmens priežiūra, veiklos apribojimas, atskirų padalinių arba visos organizacijos veiklos uždarymas; baudžiamojo proceso nustatyta tvarka gali būti konfiskuotas nusikalstamu būdu įgytas turtas. Be to, kaip atskira priemonė gali būti skelbiamas per žiniasklaidos priemones teismo nuosprendis. Pažymėtina, kad įstatymai paprastai numato gana plačias teismo diskrecines teises nustatant skiriamos baudos dydį. Pavyzdžiui, Kanadoje ir Danijoje maksimali bauda, taikytina bendrovėms, iš viso nenustatoma¹. JAV bausmių skyrimo vadovas numato, kad už sunkiausius nusikaltimus gali būti paskirta 78,5 mln. JAV dolerių arba net didesnė bauda [18]. Suomijos BK numatyta bauda gali būti paskirta nuo 5000 iki 5 000 000 Suomijos markių, Švedijos BK – nuo 10 000 iki 3 000 000 Švedijos kronų². Europos Sąjungos dokumentuose, reglamentuojančiuose atsakomybę už konkurencijos teisės pažeidimus, numatomas apribojimas neskirti bendrovėms baudų, kurios viršytų 10 proc. jų metinės apyvartos [14; 15]. JAV Federalinis BK numato galimybę taikyti alternatyvias baudas bendrovėms: jos dydis priklauso nuo gauto pelno arba padarytos žalos, ir kaltininkui gali būti paskirta ne didesnė nei dvigubai didesnė bauda, nei padaryta žala ar iš nusikalstamos veikos gautas pelnas [17]. Be to, užsienio baudžiamuosiuose įstatymuose

¹ Kanadoje maksimali bauda juridiniams asmenims nenustatoma už nusikaltimus, skiriamus kaltinamuoju aktu (angl. *indictable offences*) [31; 40].

² Nuo 2002 m. sausio 1 d. Suomijoje taikoma vienintelė atsiskaitymo priemonė yra euras. Todėl skiriamų baudų dydžiai perskaičiuojami.

(Švedijos, Suomijos, atskirų JAV jurisdikcijų BK) paprastai numatomos ir specialios kriminalinių bausmių juridiniams asmenims skyrimo taisyklės.

V. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės taikymo perspektyvos Lietuvoje

Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose buvo implementuotos Europos Sąjungos ir Europos Tarybos rekomenduojamos nuostatos dėl juridinių asmenų atsakomybės nustatymo.

Juridinio asmens sąvoka, numatyta naujajame BK, aiškintina taip, kaip numatyta civiliniuose įstatymuose. Juo laikytina įmonė, įstaiga arba organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises ir pareigas, būti ieškovu arba atsakovu teisme. Lietuvoje juridiniais asmenimis nelaikomas ir todėl baudžiamoji atsakomybė nebus taikoma ūkininko ūkiui, advokatų kontorai ir notarų biurui. Be to, pagal baudžiamuosius įstatymus neatsakys valstybė, valstybės arba savivaldybės institucija bei tarptautinė viešoji organizacija.

Juridinio asmens atsakomybė yra išvestinė, t. y. juridinis asmuo laikomas padariusiu nusikalstamą veiką tik tuo atveju, jei ją padarė fizinis asmuo, veikdamas jo naudai arba interesais. Todėl Lietuvoje nebus taikoma agregacijos doktrina, ir juridinis asmuo nebus traukiamas baudžiamajon atsakomybėn nenustačius veiką padariusio fizinio asmens. Be to, juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė nepašalina fizinio asmens, kuris padarė, organizavo, kurstė arba padėjo padaryti nusikalstamą veiką, baudžiamosios atsakomybės. Remiantis naujojo BK nuostatomis fiziniai asmenys skiriami į dvi kategorijas:

- 1) fizinis asmuo, veikęs individualiai arba juridinio asmens vardu, jei jis, „eidamas vadovaujančias pareigas juridiniame asmenyje“, turėjo teisę: (i) atstovauti juridiniam asmeniui arba (ii) priimti sprendimus juridinio asmens vardu, arba (iii) kontroliuoti juridinio asmens veiklą;
- 2) fizinis asmuo, kuris yra juridinio asmens darbuotojas arba įgaliotas asmuo, jei veika padaroma nesant anksčiau nurodyto vadovaujančio fizinio asmens pakankamos priežiūros arba kontrolės.

Manytina, kad pagrindinės problemos taikant juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę kils dėl nevienodo įstatymuose numatytų sąvokų aiškinimo. Pavyzdžiui, remdamiesi Lietuvos Respublikos įstatymais negalime daryti vienareikšmės išvados, koks asmuo laikytinas „užimančiu juridiniame asmenyje vadovaujančias pareigas“. Matyt, tiksliausia būtų remtis Vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymu, kuris numato, kad vadovas – tai įmonės stebėtojų tarybos, valdybos narys, administracijos vadovas (2 str. 24 d.). Autorių manymu, šiems asmenims taip pat turėtų būti priskirti ir administracijos vadovo pavaduotojai, jei jie yra savarankiškai atsakingi už jiems pavestas atskiras veiklos sritis. Kita vertus, abejotina, ar ši norma juridinio asmens valdybos ir stebėtojų tarybos narių atžvilgiu bus pritaikyta praktikai. Pavyzdžiui, valdybos funkcijas daugiausia sieja ne juridinio asmens komercinė ūkinė veikla, o jo veiklos strategijos formavimas bei administracijos vadovo ir administracijos kontrolė.

Pažymėtina, kad CK numato kiekybinio atstovavimo galimybę: juridinio asmens vardu gali veikti keli valdymo organai kartu arba valdymo narys ir atstovas kartu, arba valdymo organo narys ir atstovas kartu, arba valdymo organo narys ir dalyvis kartu. Sandoris, kurį juridinio asmens vardu sudarė tik vienas iš asmenų, įgaliotų jį sudaryti, juridiniam asmeniui nesukurs prievolių, kol jo nesudarys ir kitas asmuo (CK 2.83 str.). Manytina, kad esant kiekybiniam atstovavimui vieno iš įgaliotų asmenų padaryta veika neturi būti perkelta juridiniam asmeniui.

Kita svarbi problema – kaip teismai aiškins ir taikys nepakankamos priežiūros arba kontrolės sąvokas. Civilinėje teisėje ši sąvoka aiškintina vadovaujantis „rūpestingos šeimos galvos elgesio standartais“ (lot. *bonus pater familias*). Šis kriterijus reiškia, kad turi būti aiškinamasi, ar būdamas asmuo, kurio atžvilgiu gali būti taikoma civilinė atsakomybė, vietoje rūpestingas, apdairus, protingas vadovas tapačioje situacijoje būtų pasielgęs analogiškai. [...]. Bendrosios teisinės tradicijos valstybėse bendrovių vadovų veiksmams taikomas „vidu-

tinio apdairumo protingo žmogaus elgesio standartas“ [2, p. 291–292]. Manytina, kad šie požymiai analogiškai turi būti aiškinami ir baudžiamojoje teisėje.

Sankcijos, numatytos Lietuvos BK ir taikytinos juridiniams asmenims, iš esmės yra tokios pačios kaip ir daugelyje užsienio valstybių: bauda, juridinio asmens veiklos apribojimas, juridinio asmens veiklos likvidavimas. Be to, teismas, paskyręs bausmę juridiniam asmeniui, gali nutarti paskelbti šį nuosprendį per žiniasklaidos priemones. Bauda juridiniam asmeniui nustatoma nuo 1 iki 10 000 MGL (minimalių gyvenimo lygių) dydžių. Remiantis sisteminiu BK aiškinimu juridiniam asmeniui taip pat turi būti taikomos ir bendrosios bausmių skyrimo taisyklės. Pagal BK 61 straipsnį bausmės dydis skaičiuojamas nuo jos vidurkio, atsižvelgiant į atsakomybę sunkinančias ir lengvinančias aplinkybes. Tačiau tokiu atveju bauda gali turėti visiškai kitokius padarinius skirtingų dydžių juridiniams asmenims. Todėl manytina, kad BK turėjo būti nustatytos specialios bausmių juridiniams asmenims skyrimo taisyklės.

Išvados

Juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė kildinama iš bendrosios teisės sistemos valstybių. Atsakomybės nustatymas pagrįstas tuo, kad teisės pažeidėjui ne visada tikslinga taikyti vien civilinės teisės sankcijas. Civilinių sankcijų paskirtis yra kompensacinė ir jos nebaugina teisės pažeidėjo. Juridinių asmenų teisinės atsakomybės priemonės gali būti reglamentuojamos įvairiose teisės šakose (taikomos administracinės, finansų teisės priemonės ir kt.). Tačiau griežčiausios valstybės prievartos priemonės turėtų būti skiriamos tik teismų, laikantis baudžiamojo proceso numatytų kaltinamojo teisių garantijų. Be to, baudimas baudžiamojo proceso tvarka labiau stigmatizuoja juridinį asmenį – taip būtų užtikrinama nusikaltimų prevencija. Kita vertus, visiškai atsisakyti ekonominių sankcijų juridiniams asmenims nevertėtų, nes jos padeda lanksčiai ir operatyviai reaguoti į nesunkius teisės pažeidimus.

Lietuvoje juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė reglamentuojama taip, kaip rekomenduoja ją nustatyti pastarųjų metų Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. Tačiau nesuderintos atskirų civilinių, administracinių ir baudžiamųjų įstatymų nuostatos palieka vietos įvairiai interpretuoti atskirų nuostatų turinį. Be to, manytina, kad BK turėjo būti numatytos atskiros bausmių skyrimo taisyklės, taikytinos juridiniams asmenims.

□ □ □

LITERATŪRA

1. **Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A.** [et. al.] Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 2001.
2. **Abramavičius A., Mikelėnas V.** Įmonių vadovų teisinė atsakomybė. – Vilnius, 1999.
3. **BMW of North American Incorporation v. Gore**, 116 S. Ct. 1996.
4. **Braithwaite J., Fisse B.** Corporations, Crime and Accountability. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
5. **Clarkson C. M. V.** Corporate Culpability. First published in Web Journal of Current Legal Issues in association with Blackstone Press Ltd. 1998.
6. **Coffee C. J.** Corporate Criminal Liability: An Introduction and Comparative Survey. Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. – Freiburg im Breggau, 1999.
7. **Colvin E.** Corporate Personality and Criminal liability' 6 Criminal Law Forum 1. 1995
8. **Commission** of the European Communities proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Criminal – law protection of the Community's financial interests. – Brussels, 2001.
9. **Commission** of the European Communities Report from the Commission based on Article 11 of the Council's decision of 29 May 2000 on increasing protection by criminal penalties and other sanctions against counterfeiting in connection with introduction of the Euro. – Brussels, 2001.
10. **Council** Framework Decision of 28 May 2001 Combating fraud and counterfeiting of non – cash means of payment. Official Journal of the European Communities. 2001.
11. **Council** of Europe Recommendation (77) 28 on the Contribution of Criminal Law to the Protection of Environment. <http://www.coe.fr>
12. **Council** of Europe Recommendation (81) 12 on Economic Crimes. <http://www.coe.fr>
13. **Council** of Europe Recommendation (82) 15 on the Role of Criminal Law in Consumer Protection. <http://www.coe.fr>
14. **Council** Regulation (EEC) No 4064/89 of 21 December 1989 on the control of concentrations between undertakings Art. 14.
15. **Council** Regulation No. 17 of 6 February 1962. First Regulation implementing Articles 81 and 82 of the Treaty. Art. 15.
16. **Faure G.** Criminal Responsibilities of Legal and Collective Entities: Developments in Belgium. Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. – Freiburg im Breggau, 1999.
17. **Federal** Criminal Code. <http://www.4.law.cornell.edu/uscode/18/3571.html> Sec. 3571
18. **Federal** Sentencing Guidelines Chapter 8 Sentencing of Organisations. <http://whitehorseinc.com/fsglaw/manual/>
19. **Fieberg G.** National Developments in Germany: An Overview. Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. – Freiburg im Breggau, 1999.
20. **Garoupa N.** Corporate Law and Organization Incentives: A Managerial Perspective. 2000. <http://www.uv.es/bibsoc/GM/data/Papers/upfupfgen529.html>
21. **Göttingen G. S.** Alternatives to Criminal Responsibility of Corporations Considerations by a Corporate Lawyer. Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. – Freiburg im Breggau, 1999.
22. **Gradinger** case. Judgement of 23 October 1995. Series A. No. 80.
23. **Hefendehl R.** Corporate Criminal Liability: Model Penal Code Section 2.07 and the Development in Western Legal Systems. Buffalo Law Review. 2000. Vol. 4.
24. **Ingmann T.** The English Legal Process. Blackstone press limited. 1991.
25. **Kenneth S. Abraham, John C. Jeffries.** Punitive Damages and the Rule of Law: The Role of Defendant's wealth. Journal of Legal Studies. The University of Chicago. 1989. Vol. XVIII.
26. **Khanna V. S.** Corporate Criminal Liability: What Purpose Does it Serve? 109 Harvard Law Review 1477. 1996.
27. **La Fare R. W., Scott W. A.** Criminal law. 2nd ed. West publishing Co. 1986.
28. **Laufer S., Shudler A.** Corporate Intentionality, Desert, and Variants of Vicarious Liability. American Criminal Law Review 1285. 2000.
29. **Lederman E.** Models for Imposing Corporate Criminal Liability: from Adaptation and Imitation Toward Aggregation and the Search for Self – Identity. Buffalo Law Review. 2000. Vol. 4: 641.
30. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straips-

nio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. 2000 m. gruodžio 6 d. // Žinios. 2000. Nr. 3318–105.

31. **Martin's** Annual Criminal Code 1998 with annotations by Edward L. Greenspan Q. C. Mask Rosenberg Canada Law Book Inc. – Aurora, Ontario, 1998.
32. **Mikelėnas V.** Civilinės atsakomybės problemos: Lyginamieji aspektai. – Vilnius, 1995.
33. **Möhrenschlager M.** Developments on International Level. Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. – Freiburg im Bressgau, 1999.
34. **Pace A. K.** Recalibrating the scales of Justice through National Punitive Damage Reform. American University Law Review. 1997. Vol. 46.
35. **Polinsky M., Shavel S.** The Economic Theory of Public Enforcement Law. Journal of Economic Literature. 2000. Vol. XXXVIII.
36. **Pradel J.** Lyginamoji baudžiamoji teisė. – Vilnius, 2001.
37. **Schünemann B.** Criticising the Notion of a Genuine Criminal Law against Legal Entities. Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. – Freiburg im Bressgau, 1999.
38. **Sinkevičius E.** Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problemos // Teisė. 2000. Nr. 36.
39. **Sunstein C. R., Kohmaman D., Schkade D.** Assessing Punitive Damages (with Notes on Cognition and Valuation in Law). The Yale Law Journal. 1998. Vol. 107.
40. **The Danish** Criminal Code. – København, 1991.
41. **Viscusi K. W.** The Social Costs of Punitive Damages against Corporations in Environmental and Safety Torts. The Georgetown Law Journal. 1998. Vol. 87.
42. **Well C.** The Millennium Bug and Corporate Criminal Liability, The Journal of Information, Law and Technology. 1999. <http://elj.warwick.ac.uk/jilt/99-2/wells.html>
43. **Wells C.** Corporations and Criminal Responsibility. – Oxford: Clarendon Press, 1993.
44. **Wong R.** Stigma: A More Efficient Alternative to Fines in Deterring Corporate Misconduct. California Law Review. 2000. Vol. 3.
45. **Келина С. Г.** Ответственность юридических лиц в проекте нового уголовного кодекса Российской Федерации. Уголовное право. Новые идеи. – Москва, 1994.
46. **Наумов А. В.** Сближение правовых систем, как итог развития уголовного права и его перспектива XXI в. // Государство и право. 1998. № 6.
47. **Никифоров А. С.** Об уголовной ответственности юридических лиц. Уголовное право. Новые идеи. – Москва, 1994.
48. **Никифоров А. С., Решетников Ф. М.** Современное американское уголовное право. – Москва, 1990.

The Concept of Corporate Criminal Liability and Problems of its Application in Lithuania

Doctoral Candidate Vytautas Šulija

Law University of Lithuania

Gintautas Šulija

J. W. Goethe universität

SUMMARY

Development of corporate criminal liability has become one of the most actual and ambivalent issues of contemporary criminal law. The idea of corporate criminal liability has derived from common law jurisdictions where traditionally the boundary between criminal and civil law sanctions was vague and punitive sanctions could have been applied within the framework of tort law. Therefore, some scholars argue that corporate criminal liability is incompatible with the main principles of substantial criminal law as applied in continental legal tradition jurisdictions.

Recent recommendations of international community clearly establish that effective, proportional and dissuasive sanctions must be applied against corporations. However there are no recommendations to amend criminal laws and establish all these measures in criminal statutes. Therefore, some jurisdictions are in favour of using administrative, financial or other relevant measures instead of corporate criminal liability.

On the basis of research results of foreign laws and practice of application thereof the authors state that it is highly recommended to establish corporate criminal liability. Considering global mergers and acquisitions of multinational companies, environmental and consumer protection issues it is obvious that civil sanctions are insufficient and cannot deter offender. Corporate criminal liability is reasonable whereas criminal procedure serves for better protection of defendant's rights as well. Furthermore some international documents ratified by Lithuanian Parliament (Seimas) recommend prescribe corporate liability for traditional crimes such as bribery, money laundering etc. Thus it is more reasonable to inscribe these provisions into Criminal Code rather than adopt other special laws.

Finally current amendments of Lithuanian Criminal Code on corporate criminal liability are examined. The authors arrive at the conclusion that even though Lithuania has implemented the recommended clauses of corporate liability as established in the documents adopted by Council of Europe and European Union institutions, due to the inconsistent Lithuanian laws practical problems of application of corporate criminal liability might arise. Furthermore, the authors are of the opinion that special sentencing rules could have been adopted with respect of legal persons.

